

УДК 911.3 : 338.48

Пишна Г.О.

***БАЛЬНЕОЛОГІЧНІ ТА БАЛЬНЕОГРЯЗЬОВІ РЕКРЕАЦІЙНІ СИСТЕМИ
УКРАЇНИ: РЕСУРСИ, ЇХ ВИКОРИСТАННЯ ТА НАПРЯМИ ОХОРОНИ***

Бальнеологічні та бальнеогрязьові рекреаційні ресурси є важливою складовою оздоровлення, лікування та медичної реабілітації багатьох груп хворих. Найбільш потужні та оснащені курорти нашої країни потенційно можуть значно збільшити свою участь у покращенні якості життя населення. В статті розглядаються провідні

рекреаційні системи бальнеологічного та бальнеогрязьового профілю, ресурси, їх використання і напрями охорони.

Ключові слова: бальнеологічна і бальнеогрязьова рекреація, медична реабілітація, курорти.

Бальнеологические и бальнеогрязевые рекреационные ресурсы являются важной составляющей оздоровления, лечения и медицинской реабилитации многих групп больных. Наиболее мощные и оснащенные курорты могут значительно увеличить свое участие в улучшении качества жизни населения. В статье рассматриваются ведущие рекреационные системы бальнеологического и бальнеогрязевого профиля, ресурсы, их использование и направления охраны.

Ключевые слова: бальнеологическая и бальнеогрязевая рекреация, медицинская реабилитация, курорты.

Mud-bath spa and recreational resources are an important component of recovery, treatment and rehabilitation of many groups of patients. The most powerful and equipped with spas can significantly increase their participation in improving the quality of life. The article deals with the leading spa and recreation system balneomud profile, resources, their use and conservation areas

Keywords: mud-bath spa and wellness, medical rehabilitation, resorts.

Вступ. У невиробничій сфері господарства України все більшого значення набуває курортно-рекреаційне господарство, покликане забезпечити не тільки відпочинок населення, але і його оздоровлення, медичну реабілітацію та систему розваг. Для різних способів оздоровлення необхідною умовою є наявність певних видів природних ресурсів, серед яких важливе значення мають ресурси мінеральних вод, мінеральних і органічних грязей. Ці ресурси є необхідною основою для створення курортів бальнеологічного і бальнеогрязьового профілю, які з часу їх заснування в ХІХ ст. є важливими складовими природно-ресурсного потенціалу України

За два останні десятиліття з 1992 р. Україна втратила більше десяти відсотків загальної чисельності населення. Відбулося помітне зниження народжуваності, середньостатистичної тривалості життя та підвищення смертності. Все це є свідчення не тільки економічної кризи, а й суттєвого зниження показників якості життя. Природні рекреаційні ресурси, серед яких першочергово згадуються бальнеологічні та грязьові – мінеральні води та лікувальні грязі, – можуть відігравати суттєво більшу роль у підвищенні якості життя населення не тільки регіонів їх поширення, а і всієї країни.

Метою даного дослідження є вивчення особливостей розподілу головних ресурсів мінеральних вод і грязей по регіонах України, класифікація природних мінеральних вод і грязей за хімічним складом, особливостям терміки, медико-фізіологічного застосування; аналіз наявних ресурсів за їх розвіданим, встановленим і експлуатаційним запасам, оцінка використання найбільш розвинених бальнеологічних та бальнеогрязьових рекреаційних систем країни у сфері оздоровлення та медичної реабілітації населення, а також знаходження шляхів збільшення ролі таких систем у підвищенні якості життя та його середньостатистичної тривалості. Крім

вище зазначеного, завданням статті було надання рекомендацій щодо реалізації туристсько-рекреаційного потенціалу курортів України бальнеологічного і бальнеогрязьового профілю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ще 30 років тому завдяки профілактичним заходам (майже суцільні диспансеризації багатьох верств населення), вчасному виявленню етіології та діагностиці захворювань, дуже розгалуженій мережі лікувальних закладів вдавалося підтримувати показники захворюваності та середньої тривалості життя на прийнятному для європейських країн рівні. Але за останні десятиліття ситуація змінилася на гірше. На даний час старіння населення та збільшення в його структурі частки середніх та старших вікових груп призводить до необхідності застосування широкого спектру форм медичної реабілітації, яку треба розуміти як відновлення порушених через захворювання чи травми функції організму та відновлення працездатності хворих, позитивної динаміки їх матеріального та духовного стану, максимальне повернення їх функціональних здібностей. Рекреаційні системи, зокрема бальнеологічних та бальнеогрязьових типів, здатні значно збільшити свій внесок у покращення якості життя за певних умов. Йдеться про повну реадaptaцію пролікованих та реабілітованих хворих до трудових процесів у відповідності з їх фізичними можливостями та їх повернення до стану повноцінних суспільно-економічних відносин [6].

Мінеральні води та лікувальні грязі відіграють ключову роль у структурі природно-рекреаційного потенціалу рекреаційної реабілітації, тому мають оцінюватися саме за такою їх ресурсною вагою. В той же час за дослідженнями О.О. Бейдика [4] і В.П. Руденка [8] на протязі багатьох років природно-рекреаційний потенціал у складі природно-ресурсного явно недооцінюється. Так, природно-рекреаційний потенціал найбільших за розвитком рекреаційних систем Закарпатської, Львівської, Одеської областей та Автономної республіки Крим коливається в межах 0,5 – 1,75 % всього природно-ресурсного потенціалу, що не враховує реальну значущість рекреаційних ресурсів та гіпертрофовано підвищує роль ресурсів матеріального виробництва, які без споживчого попиту з боку населення взагалі втрачають будь-яку цінність.

В цілях розвитку туристичної діяльності, залучення туристів в регіони необхідно максимально використовувати наявні в них природно-рекреаційні ресурси. Для цього слід виділити найбільш привабливі для туристів природні об'єкти, природно-рекреаційні райони з умовами для відпочинку, оздоровлення і лікування та розвивати відповідну інфраструктуру [3]. В Україні, завдяки бурхливому геологічному минулому, зустрічаються більшість відомих природних мінеральних вод. За мінеральних складом гідромінеральні ресурси країни поділяються на вуглекислі (мінералізація 1,5 – 12 і більше г/л), сульфідні (0,6 – 35 г/л), радонові (0,3 – 75 г/л), з підвищеним вмістом органічних речовин (0,01 – 0,03 г/л), кременісті, йодні, бромні та ін.[9].

Вуглекислі води поширені переважно в Закарпатті, за складом вони поділяються на гідрокарбонатні кальцієві, з загальною мінералізацією до 1,5 г/л (типу нарзан), гідрокарбонатні натрієві, 6-7 г/л (типу Єсентуки) і хлоридні натрієві, 12-97 г/л (типу Арзни) [10].

Сульфідні води мають різноманітний хімічний склад, мінералізацію 0,6-35 г/л і вміст сірководню 0,01-0,6 г/л. Найбільші родовища таких вод розташовані на Волино-Поділлі (курорти Немирів, Шкло, Великий Любінь Львівської області та Черче Івано-Франківської області). Радонові води різноманітного хімічного складу і мінералізацією 0,3-75 г/л поширені на правобережжі Дніпра, в Побужжя і Приазов'ї, експлуатуються курортом Хмільник (Вінницька область), водолікарнями Житомира, Київської (пр. Миронівка, Біла Церква) та Хмельницької (м. Полонне) областей [10].

Родовища йодних, бромних і йодобромні вод в основному хлоридно-натрієвого складу виявлені в Карпатах, Прикарпатті, Причорномор'ї та на Кримському півострові. Вміст йоду в них 0,01-0,1 г/л, бромну 0,02-1,5 г/л, мінералізація води 99-300 г/л. У лікувальних цілях їх використовують в санаторіях Автономної Республіки Крим та Закарпатської області.

Крем'янисті води з мінералізацією 0,2-1,4 г/л відомі на Поділлі, Закарпатті, на межиріччі Сіверський Донець-Ворскла. Їх використовують в основному для бутильованої розливу води. Найбільш широкий спектр мінеральних лікувальних вод в Україні представлений в Закарпатті.

Прісні мінеральні лікувальні води з підвищеним вмістом органічних речовин (0,01-0,03 г/л) типу «Нафтуса» прославили курорт Трускавець. На базі великих родовищ розвиваються курорти Сатанів і Маків (Хмельницька область), Східниця (Львівська область) і Гусятин (Тернопільська область) [10].

Мінеральні води без вмісту специфічних компонентів застосовують курорти Трускавець, Моршин, Миргород, Слов'янськ, санаторії Одеської групи курортів, Криму тощо [6].

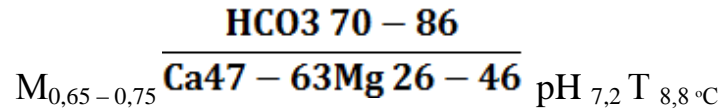
Грунтуючись на цих характеристиках поділу, мною були обрані найбільш репрезентативні рекреаційні системи бальнеологічного та бальнеогрязьового профілю, які визначають особливості цієї сфери в цілому.

У санаторно-курортній практиці паралельно з мінеральними водами застосовуються лікувальні грязі (пелоїди) з хорошим клінічним ефектом. Вони поділяються на чотири відомих типа: мулові сульфідні грязі, торф'яні та сапропелеві грязі, а також найбільш рідкісні грязі вулканічного типу (сопочні і гідротермальні)[6].

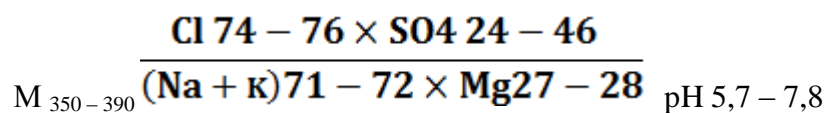
Найвідоміший вітчизняний курорт – Трускавець – це бальнеологічна (та в деякій мірі бальнеогрязьова) рекреаційна система. Експлуатаційні запаси мінеральних вод Трускавецького родовища затверджені за цими 4 ділянками - «Юзя», «Липки» (протокол ДКЗ СРСР від 29.05 1964 № 4324), «Воротище» і «Помірки» (протокол ДКЗ СРСР від 08.02.1974 р. № 7106) в загальній кількості 487,3 м³/добу по категорії А + в + С1. Дебіт свердловин

не однаковий і на різних ділянках коливається від 2 до 30 м³/добу. Товща мінеральних вод відноситься до неогенової системи міоценового відділу, а глибина залягання її становить 60-240 м [1].

З близько 26 джерел мінеральної води 14 використовуються як питні, а самим відомим є «Нафтуса» з курортологічною формулою:

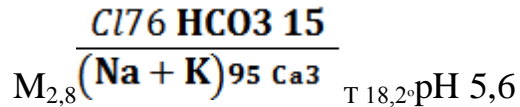
Це слабомінералізована вода з присмаком нафти та запахом сірководню, лікувальна вода, що використовується при лікуванні хронічних запальних захворювань нирок, печінки, жовчних шляхів,, цукрового діабету та деяких інших. Експлуатаційні запаси лікувальної води «Нафтуса» затверджено в обсягах 47,2 м³/добу, за умови використання по технологи, прийнятої на курорті в обсязі 17,6 м³/добу, яка потенційно зможе забезпечити одночасне лікування 20 тис. хворих. Розрахована перспективна потреба у воді "Нафтуса" досягає 37,17% від затверджених запасів. Кількість наявних санаторних місць (4900) дозволяє щорічне лікування, оздоровлення та реабілітаційне (післяопераційне) відновлення 64 – 72 тисяч рекреантів за рік. Враховуючи можливості проживання рекреантів у готелях, приватних садибах, пансіонатах та помешканнях, цифру потенційної потужності курорту можна подвоїти [1,5]. Іншою спеціалізацією в Прикарпатті виділяється курорт Моршин. Води чотирьох джерел тут мають різну структуру і мінералізацію, але головний напрям лікування бальнеологічної рекреаційної системи – захворювання органів травлення. Слабомінералізована вода джерела № 4 ("Матка Боска") призначається для хворих на ниркові ураження та хвороби сечовивідних шляхів, а також рекомендована при порушеннях обміну речовин. Формула мінеральної води свердловини № 2 Нинівського родовища (розсол бромний сульфатно-хлоридний магнієво-натрієвий) курорту Моршин за даними УНДІ медичної реабілітації та курортології МОЗ України має такий вигляд:

Експлуатаційні запаси мінеральних вод Моршинського родовища затверджені по двох ділянках - «Боніфацій» та «Баня» в загальній кількості 69 м³/добу (протокол ДКЗ СРСР від 11.09.1981г. № 8826). Курорт має одноразову санаторну ємність 1900 рекреантів. Санаторна частина курорту розміщена окремо від житлової забудови, що створює додатковий ефект гармонізації лікування зі станом довкілля (лісопаркової зони) [1,6].

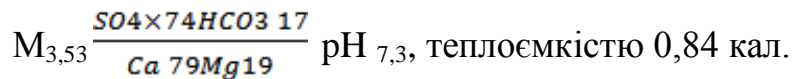
«Родзинкою» рекреаційних систем бальнеологічного профілю вважають Миргород на Полтавщині, який за хімізмом мінеральних вод

відноситься до хлоридно-натрієвих та хлоридно-гідрокарбонатно-натрієвих за формулою:

Цей курорт заснований лише століття тому – у 1912 р., але заслужив славу вітчизняного Баден-Бадена. Застосування «Миргородської» мінеральної води рекомендується хворим на запальні процеси органів травлення, цукровий діабет та ендокринні хвороби. Категорія запасів: $A+B+C_1 = 1740 \text{ м}^3/\text{добу}$. У наш час Миргородське родовище розробляється в межах родовищ 11 експлуатаційних свердловин глибиною 700-716 м на шести ділянках родовища.

Також тут є поклади торфогрязі з таким хімічним складом:

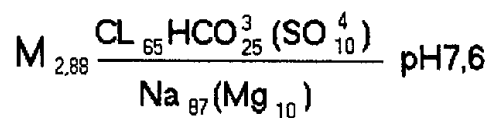
Привозять її з родовища Семиреньки, в 40 км на північний схід від Миргорода, відкритого в 1983 році комплексною партією гідрогеологічного управління "Укргеокаптажмінвод". Балансові поклади торфогрязі в Семиреньках складають 200 тис. м^3 [1]. Санаторний фонд курорту здатний одночасно прийняти 2650 рекреантів, ефективність лікування, оздоровлення та реабілітація яких забезпечується також кліматичними чинниками[5]. Найвідоміші вітчизняні грязьові курорти також реально є бальнеогрязьовими рекреаційними системами, бо на їх території відкриті та використовуються джерела лікувальних мінеральних вод: це Саки в АР Крим та Куяльник на Одещині. Крім того ці курорти застосовують для лікування та медичної реабілітації воду солоних озер лиманів та їх ропу. Ємкості цих курортів в частині санаторного фонду складають відповідно 2350 та 3000 місць, але використовуються нерівномірно. Взимку або на протязі 5-7 кліматично найменш комфортних місяців більша частина санаторного фонду не використовується. В той же час для реабілітації після травм хребта, суглобів, кісток, опорно-рухомого апарату ресурси даних рекреаційних систем та методики там напрацьовані є безальтернативними для значної кількості хворих та інвалідів [2,7]. Грязі Сакського озера та Куяльницького лиману з 19 століття вважаються еталонними, але потоки рекреантів до цих курортів суттєво послабшали. Бальнеологічні запаси Сакського озера складають 4721 тис. м^3 та відповідно до постанови Кабінету Міністрів України воно віднесено до категорії лікувальних об'єктів. Станом на 01.01.1997 р. запаси мулових сульфідних лікувальних грязей на Сакському родовищі-4,4 млн. м^3 [2].

Розвиток бальнеологічної складової, наприклад, Куяльницького курорту, де маломінералізована лікувальна вода здавна використовується

для розливу на заводі, взагалі останнім часом призупинено з економічних причин. Експлуатаційні запаси верхньосарматського водоносного горизонту були оцінені по категорії В у кількості 834 м³/добу (скв. 6, 8, 9), а палеогенового горизонту за категоріями А і В, 441 і 110 м³/добу, відповідно. Разом запаси склали 1385 м³/добу [1].

Для використання в бальнеологічному і бальнеогрязьовому комплексі санаторію забір води та пелоїдів Куяльницького лиману здійснюється в його південній частині. Щорічно Куяльницький курорт проліковує та реабілітує лише близько 10 тисяч хворих, при потенційних можливостях у п'ять разів більших. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 11.12.1996 року № 1499 лимани Куяльницький і Хаджибей включені до переліку водних об'єктів, що належать до лікувальних [7].

Особливою гостротою відзначається кризова ситуація з функціонування курорту Сергіївка, де серед рекреаційних чинників мають суттєву роль не тільки кліматичні, а й бальнеогрязьові форми оздоровлення та медичної реабілітації. Велике значення для курорту Сергіївка мають запаси високоякісної (без домішок) лікувальної мулової грязі, потужністю від 0,15 до 1 м і більше. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 11.12.1996 року № 1449, родовище Шаболатського лиману внесено до переліку водних об'єктів, що віднесені до категорії лікувальних. Курорт з ємністю 3350 санаторних місць в 1960-80-ті роки створювався за фінансуванням Молдавської РСР та зараз функціонує не більше 2,5-3 місяців на рік [5]. Глибина залягання вод становить 260-285 м, у відкладеннях палеогену 445 - 465 м. Мінералізація коливається від 2,74 до 3,8 г / л. Запаси вод становлять 354 м³/добу по категорії В. Мінеральна вода в Сергіївці за формулою схожа на «Куяльницьку»:

і також рекомендована для лікування органів травлення (виразки шлунку, хронічні захворювання печінки та жовчних шляхів) та ендокринних захворювань. Але різноманіття можливостей не реалізується у лікуванні та оздоровленні достатньої для рентабельного функціонування санаторіїв рекреантів. Тому з смт Сергіївка майже все працездатне населення вимушене виїжджати, а кваліфіковані медичні кадри знаходять собі робочі місця в інших країнах [1].

Для зниження гостроти екологічних проблем та забезпечення належного екологічного стану курортів Трускавець, Моршин, Миргород, Саки, Куяльник, Сергіївка шляхом зменшення впливу негативних факторів, необхідно виконання наступних заходів:

- забезпечення зростання інвестиційно-інноваційної діяльності та підвищення якості і обсягів санаторно-курортного лікування на курорті Трускавець;
- створення збалансованої системи управління курортом Моршин, максимально адаптованої до податкового законодавства, забезпечення капіталовкладень у реконструкцію бальнеогрязелікарні;
- оздоровлення екологічної обстановки в межах округів санітарної охорони родовищ лікувальних грязей, впорядкування їх експлуатації, створення єдиної оперативної системи обліку запасів і використання ресурсів для курортів Миргород, Саки, Сергіївка;
- надання частині території Сакського району в двокілометровій смузі від урізу моря статусу курорта місцевого значення з кліматичним і бальнеогрязьовим медичним профілем, будівництво екологічної інфраструктури для пляжного комплексу курорту Саки;
- зниження і приведення у відповідність з діючими санітарно-гігієнічними нормами рівня забруднення атмосферного повітря, поверхневих і підземних вод для курорту Куяльник, забезпечення постійного водотоку для Куяльницького лиману;
- забезпечення безперебійного водопостачання, будівництво та реконструкція водно-каналізаційних мереж для курорту Сергіївка.

Висновок. Україна володіє значними запасами бальнеологічних і бальнеогрязевих ресурсів. Вони зосереджені в основному в Карпатському, Причорноморському і Слобожанському регіонах. Безсумнівно, сучасна ситуація з використанням бальнеогрязьових рекреаційних систем країни вимагає удосконалення. У існуючих формах господарювання території частини санаторіїв перетворені на приватні котеджні селища з сумнівною легітимністю землеволодіння. Частина санаторіїв втратила можливості оздоровлення через застарілість обладнання та невідповідність сучасним рекреаційним нормативам. Але це не означає кінцеву втрату рекреаційного потенціалу відповідних курортів та оптимізму щодо їх відродження у середньостроковій перспективі.

Використані джерела:

1. Бабов К.Д. Курорти України державного та місцевого значення / К.Д. Бабов, О.М. Нікіпелова. – Одеса: Пальміра, 2010. – С.12-26.
2. Бабов К.Д. Минеральные лечебные воды курортов Крыма / К.Д. Бабов, Е.М. Никипелова. – Одесса: Второе изд-во, 2012. – С. 18 – 31.
3. Багрова Л.А. Физико-географические (природоведческие) основы рекреационной географии: Учебное пособие / Л.А. Багрова, П.Д. Подгородецкий. - Симферополь: изд-во Симферопольского госуниверситета, 1982. - 64 с.
4. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О.О. Бейдик. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2001. – 397 с.
5. Калитюк В.А. Рекреаційно-туристичний комплекс в умовах ринку / В.А. Калитюк. - Львів, 1999. - 162 с.

- 6.Мацола В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України / В.І. Мацола.- Львів, 1997.– С.189, 259
- 7.Молодецький А.Е. Куяльницький курорт Одеси // Географія, краєзнавство, туризм, № 19, 1999. – С 1-2.
- 8.Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України: монографія / В.П. Руденко. - Львів: Світ, 1993. - 240 с.
- 9.Царфис П.Г. География природных лечебных богатств СССР. Курортологические аспекты / П.Г. Царфис. - М.: Мысль, 1986. -237 с.
10. Сайт фото-статей про Україну. Мінеральні води. – Режим доступу до сайту: www.photoukraine.com/russian/articles?id=28